

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

На правах рукопису

УДК 327.8 (73:477)

КАМІНСЬКИЙ Євген Євменович

ПОЛІТИКА США В УКРАЇНСЬКОМУ ПИТАННІ /1917-1990 рр./

Спеціальність - 07.00.03 - Загальна історія
/новітній період/

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора історичних наук

Київ - 1993

43 2 1070

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00753746 (W)

Робота виконана у відділі Америки Інституту світової економіки і міжнародних відносин Академії наук України

Офіційні опоненти - доктор історичних наук,
професор Аппатов С.Й.

доктор історичних наук,
професор Цветков Г.М.

доктор історичних наук,
професор Буравченков А.О.

Провідна організація - Інститут національних відносин і політології Академії наук України, відділ зарубіжної етнополітології

Захист відбудеться "12" ХОВТНЯ 1993 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої Ради Д.068.18.24 при Київському університеті імені Тараса Шевченка /252119 Київ - 119, вулиця Мельникова, 36/І, малий конференц-зал/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка

Автореферат розісланий "8" вересня 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої Ради, кандидат історичних наук, доцент

О.А. КОШЕЛЬ

Актуальність теми дослідження. У комплексі визначальних чинників, які унеможлилювали становлення державності України в минулому і даяться взнаки нині, особне місце займає проблема союзників, передовсім з-поміж провідних держав Заходу. У радянській історіографії і працях зарубіжних науковців вона досліджувалась переважно в ідеологічному контексті протистояння різних соціальних систем, політичних блоків і окремих держав, що негативно позначалось на об'єктивності оцінок та висновків. Політика США при цьому тлумачилась однією стороною як спрямована на "розвал" СРСР, і, отже, сприяння українській незалежності, а іншою підносилась як повністю демократична, така, що мала на меті реалізацію ідеї національного самовизначення народів. Змикання цих крайніх підходів вело до викривлення реальних планів і дій Вашингтона, породжувало часто не-виправдані надії у лідерів національних рухів.

Відтак, існує нагальна потреба дослідити історичний процес, пов'язаний з політикою США в українському питанні, крізь призму осмислення концептуальних основ позиції Вашингтона щодо національних рухів у Європі; базових принципів міжнародної політики цієї провідної західної потуги; взаємозв'язку американської позиції з внутрішньою ситуацією в Україні тощо.

Це щобільш важливо з огляду на нинішні складнощі в американо-українських відносинах. Аналіз витоків і причин суперечностей у підходах США до української державності як головної складової українського питання став основою для вироблення авторської концепції. У зовнішньополітичних службах Сполучених Штатів "українське питання" традиційно тлумачилося звужено: не крізь призму існування у зоні американських інтересів у Європі великого бездержавного народу, що потребує підтримки, а з точки зору ускладнень, які виникали у міжнародних відносинах у зв'язку з діяльністю українського національного руху. Не бажаючи створювати додаткових проблем у своїх відносинах з Варшавою і Москвою, Вашингтон, балансує між політикою ізоляціонізму й інтервенціонізму, ставив це питання радше в ідеологічному, ніж політичному аспекті. При цьому важливо усвідомлювати, що під зовнішньою політикою американці розуміють передовсім "способи розв'язання міждержавних конфлік-

тів". Дисертант об'єктивно був змушений врахувати це у своїх підходах.

Суттєво й інше: нерідко будучи причетними до ускладнень, породжуваних наявністю "українського вузла" у центрі Європи, США розглядали свій "український курс" як субрегіональну складову "російської" та "радянської" політики. Вищезначеним зумовлене формулювання проблеми як політика США "в українському питанні", а не "щодо України". Поділяємо точку зору австрійського професора В.Пльохля, що ставити питання інакше не дозволяє "несамостійний і недержавний" статус України.¹

Водночас Вашингтон дотично сприяв розвалові СРСР і утворенню Української держави.

Дослідження принципів засад такої позиції Вашингтона, витоків і причин розходжень між деклараціями і політикою уможливує розвиток зовнішньополітичної теорії, дає можливість заповнити додаткові зовнішньополітичні виміри державотворення. Разом з тим на цьому шляху можливе подолання спрощеного сприйняття запевнень американських політиків у постійній солідарності США з "поневоленими братами у Східній і Центральній Європі".²

Історико-порівняльний та аналітичний підхід як основний теоретичний принцип даного дослідження, коли мова йде про значні відрізки часу, у нашому розумінні полягає у тому, щоб на основі осмислення конкретно-історичних політичних ситуацій, дій, програм і декларацій державних лідерів США концептуально визначити мотиви, якими вони керувались, впливи, котрих зазнавали, співставляти їх з практичними обставинами і акціями лідерів інших часів, відкидаючи при цьому другорядне та зовнішнє, встановлюючи стратегічно вигірне і негативне як у концепціях, так і власне у політиці.

Критичну спрямованість як невід'ємну складову такого підходу автор не розглядає як самоціль. Намір полягає у тому, щоб завдяки їй сприяти виявленню можливих альтернативних варіантів розв'язання тих чи інших проблем у минулому, умовно пе-

¹ Flöchl W. - In: Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. - Philadelphia. - 1966. - S. XXV.

² Congressional Record (CR). - 1970. - July 20. - P. E6819.

реносячи їх на сьогодні. Історико-порівняльний аналіз історичних подій передбачає також своєрідний "реаналіз" усталених концепцій та ситуацій. З огляду на показне повторювання американцями тези про принциповий для них характер перших державотворчих документів США та висловлювань "батьків-засновників" країни, а також цілої низки доктрин і програм, прийнятих Вашингтоном упродовж ХХ ст. щодо національно-державного самовизначення народів, в американському випадку це особливо важливо. До того ж, лише таким чином можна встановити витoki суперечностей на цьому напрямку зовнішньої політики США.

Приміром, Дж. Вашингтон чітко визначив, що основою американських підходів до державотворення є оцінка здатності народу до "самоуправління" та заперечення національного пригнічення.¹ Тим часом фактично першим конституційним актом США стали "Статті Конфедерації",² чим обумовлюється відповідний пріоритет американської зовнішньої політики. З іншого боку, Декларацією Незалежності передбачено право уявлених народів "повалити уряд", який порушує їх права, "узурпує владу", демонструє стремління до "абсолютної тиранії".³ Цю ж тезу розвивав Т. Джефферсон.⁴ Однак, Дж. К. Адамс у промові з нагоди Дня Незалежності у 1821 р. заявляв, що Америка "доброчинливо ставиться до свободи і незалежності всіх, але захищає лише свої власні".⁵ Що стосується позиції третьої влади в США, то Верховний суд цієї країни вважає проблему суверенітету над територією "не правовим, а полі-

¹ The Writings of George Washington, Being His Correspondence, Addresses, Messages, and other Papers, Official and Private. Ed. by J. Sparks. - Boston. - Vol. 9. - 1835. - P. 187-189.

² Thorpe F.N. American Charters, Constitutions, and Organic Laws. 1492-1908. - Wash. - Vol. 1. - 1909. - P. 9-16.

³ Ladd E.C. The American Polity. The People and Their Government. 3rd ed. - N.Y.-London. - 1929. - App. 1. - P. A1.

⁴ Jefferson, Thomas. First Inaugural Address, 1801. - In: Messages and Papers of the Presidents. - N.Y. - Vol. 1. - 1896. - P. 321-324.

⁵ Tatum E. The United States and Europe. 1815-1823. - Berkley. - 1936. - P. 224.

тичним питанням".¹

Врахування всього цього тим більш важливе, що, говорячи словами В.Вернадського, "нерозривний зв'язок з минулими поколіннями дедалі збільшується, зміцнюється й ускладнюється, стає все більш глибоким, для нас вродженим і від нашого вольового прояву незалежним".²

Логічним тому вважаємо, що аналіз причин, спонукальних мотивів і наслідків політичного курсу США в українському питанні, що є предметом даної праці, та ставлення офіційних кіл Вашингтона до проблеми української державності, що є об'єктом дослідження, розглядаються дисертантом крізь призму апробації засобів та методів минулого в сучасному американському підході до України.

Основне завдання дисертації таким чином полягає у тому, щоб через відтворення концептуальних засад політики США щодо національних рухів на європейському континенті та виявлення причин і наслідків її нестабільності дослідити загальні і конкретно-історичні риси американської політики в українському питанні. У цьому контексті розв'язувались конкретні завдання, зокрема, такі: визначення витоків двоїстого характеру "української політики" Вашингтона на основі наукового розгляду програми В.Вільсона для Паризької мирної конференції; через аналіз змісту та порівняння програм і практичних акцій Білого дому, держдепартаменту і конгресу розкрити об'єктивний прагматичний аспект політики США в українському питанні; подати нове трактування причин невдачі зовнішньополітичних орієнтацій УНР та відсутності у неї стабільних союзників; виявити арсенал засобів, які використовувалися Вашингтоном стосовно українського національного руху напередодні і в ході другої світової війни, а також у перші повоєнні роки; довести неспроможність версій про демократичну одновимірність цілей США щодо неросійських народів; встановити рівні впливу обговорень українського питання вищими ешелонами влади США на ситуацію в Україні тощо.

¹ Wilson G.G. Handbook of International Law. 3rd ed. - St. Paul. - 1939. - P.21.

²Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. - М. - 1988. - С. 420.

Головна мета роботи - встановлення співвідношення декларованих і реальних намірів, дій і наслідків політики США в українському питанні. Відтак, базове теоретичне положення, котре виноситься на захист, - концепція неспівмірності означених складових елементів політичного курсу Сполучених Штатів. Вирішення цього завдання безпосередньо пов'язане із спробою з'ясувати рівні зацікавленості Вашингтона у набутті та збереженні Україною незалежності.

Хронологічні рамки дисертації визначаються її завданнями і метою й загалом охоплюють період від 1917 р., коли була утворена Центральна Рада, до проголошення у 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. Виділення цього періоду, попри наявність у ньому явно неспівмірних за насиченістю подій і значимістю проміжків часу, обумовлене двома основними чинниками: саме в цей період поступово закладались основи політики США щодо національного самовизначення європейських народів, зокрема, українського; ці десятиліття позначені різномірними проявами боротьби населення України та патріотично настроєних представників української еміграції /діаспори/ за реалізацію спільної мети українців - відновлення державності. Разом з тим, ізоляціоністські "провали" у політиці США в цілому і в українському питанні, зокрема, спонукали дисертанта зосереджуватися на компаративному аналізі подій, пов'язаних, передовсім, з підготовкою, ходом і завершенням двох світових війн. Саме у ці часові проміжки США звертали увагу до українського питання не лише на політико-ідеологічному, а й суто політичному рівнях.

Доцільність протяжних хронологічних рамок зумовлюється й прагненням дисертанта саме переосмислити складні сторінки минувшини під історико-порівняльним кутом зору. Такий підхід уможливорює підвищення об'єктивності історичного аналізу та якість синтетичних оцінок.

Наукова новизна і теоретичне значення дисертації визначаються самою постановкою і розробкою авторської концепції щодо політики США у сфері ставлення до національних рухів та новоутворюваних держав. З допомогою історико-порівняльного аналізу здійснено /на принципово оригінальній джерельній базі/ спробу з'ясування витоків політики США в українському питанні.

Вдалося встановити рівні зацікавленості США у політичному сприянні відновленню незалежності України, ідеологічні основи, витoki і причини небажання офіційного Вашингтона займати активну позицію на цій ділянці своєї політики. У контексті компаративного переосмислення як принципово оригінальних, так і більш-менш відомих джерел та виявлення можливості адаптації досвіду досліджено проблему зовнішніх союзників у діяльності лідерів українського національно-визвольного руху 1917-1921 та 1938-1951 рр. Визначено залежність позиції США в українському питанні від оцінок ними внутрішньої ситуації в Україні.

У дисертації висунуто ряд теоретичних положень, полемічних стосовно деяких дотеперішніх базових уявлень про ставлення Вашингтона до національно-державного самовизначення. Критично переглянуто концепцію західних і радянських науковців /до останніх свого часу належав і дисертант/ про те, що американська політика, особливо у роки "холодної війни", була одно-значно спрямована на розвал СРСР. Водночас встановлено, яким чином Сполучені Штати, вважаючи малоімовірною саму можливість розвалу СРСР і будучи впевненими, що мирними засобами досягти цього не можна, все ж сприяли його реалізації. Розкрито форми і методи американської політики на такому нетрадиційному зрізі /якщо говорити про неросійські народи СРСР/, як Білий дім, держдепартамент та його зарубіжні служби, конгрес в цілому та окремі його комісії.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що результати дослідження політики США в українському питанні, відповідні факти, положення і висновки можуть бути використані для поглибленого аналізу і наукового прогнозування перспектив і можливостей американо-українських відносин, підготовки відповідних документів зовнішньої політики України. На основі даної праці можливі також краще розуміння американського зовнішньополітичного курсу, врахування його специфіки при обговоренні і прийнятті державних рішень та подолання існуючих в українській масовій свідомості неадекватних уявлень про суть, характер і напрямки політики США в українському питанні тоді, коли

Україна перебувала у складі Союзу РСР, а відтак і після здобуття нею незалежності.

Дане дослідження становить інтерес для науковців, викладачів суспільних наук, працівників МЗС, членів відповідних депутатських комісій та служб апарату Президента України.

Джерельну базу дисертації становлять, насамперед, документи зовнішньої політики Сполучених Штатів, що їх публікує держдепартамент,¹ зокрема, низка матеріалів цього відомства, які мають узагальнюючий характер.² Ці серії документальних публікацій, за висновком аналітика держдепартаменту У.Слані, відзначаються від інших тим, що "у них не допускається внесення поправок до тексту, жодних вилучень без вказання місця тексту, в якому вони зроблені, і жодних упущень фактів, котрі мали якесь значення у прийнятті рішення".³

В цілому усвідомлюючи, що без цих збірників неможливе вивчення політики США в українському питанні, особливо у 1917-1919, 1938-1951 роки, пропорційно більш насичені відповідними матеріалами, і повною мірою використавши їх у дисертації, автор, однак, не згоден з однозначністю такої характеристики. Непереконливими є пояснення про можливість "вилучень" з огляду на те, що публікація деяких моментів могла б "порушити поточні дипломатичні переговори", призвела б до "непотрібної деталізації" та "небажаних образ інших націй чи осіб".⁴

1 (Papers Relating to the) Foreign Relations of the United States (FRUS): здебільшого це спеціалізовані випуски: "Світова війна", "Паризька мирна конференція", "Росія", "Східна Європа".

2 Dept. of State. Historical Office. American foreign policy 1950-1955; 2 vols; basic documents. - Wash. - 1957; American foreign policy: current documents, 1956-1961. 6 vols. - Wash. - 1957-1965; Documents on American foreign relations, 1939-1963. 25 vols. - Boston (etc.). - 1939-1964, etc.

3 FRUS, 1951. Vol.IV. Europe: Political and Economic Development (in two parts). Part 2. General ed. W.Z.Slany. - Wash. - 1985. - P.III.

4 Ibid.

Аналіз, проведений у дисертації, засвідчує, що подекуди це робилося, щоб не дискредитувати декларовану вищими ешелонами влади відданість національному самовизначенню.

До вказаних збірників примикають люб'язно представлені дисертантові американськими колегами документи наукової групи "Інквайєрі", яка готувала рекомендації американській делегації на Паризькій мирній конференції;¹ упорядкований збірник документів комісії, яка займалась "ліквідацією" майна інтервенціоністського корпусу США в Європі у 1919 р.;² ціла група матеріалів, що висвітлювали проблему "УНР - Ліга Націй",³ встановлення дипломатичних зв'язків УНР з рядом західних держав⁴ тощо.

Особливе значення мають збірники постанов, законів і звернень керівних органів УНР та програмних матеріалів національно-визвольного руху на зовнішньополітичну тематику.⁵

- 1 Приміром: Outline of Tentative Recommendations of Jan. 1919. - Inquiry Archives.
- 2 Parker E. Final Report of the United States Liquidation Commission. War Dept. - Wash. - 1920; To the civilised nations of the World. - Geneva. - 1920.
- 3 Договір Ліги Націй. З передм. А.Лівицького. - Париж. - Б.р.; League of Nations. Admission of Ukrainian Republic to the League of Nations. Assembly Document 5,20/48/5. - London. - 1920 etc.
- 4 Appendix. - In: Margolin A. From a Political Diary. Russia, the Ukraine, and America. 1905-1945. - N.Y. - 1946. - P. 182-185.
- 5 Приміром: Крапко І. Збірник законів і постанов українського правительства відносно закордонних інституцій. - Відень, - 1919; За державність. Матеріяли до історії війська українського. Зб.6. - Каліш. - 1936; Українські дипломатичні ноти в справі Галичини. - Камінець. - 1919; Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріяли. В 3-х т. Упорядкували Г.Гунчак і Р.Сольчанік. - Мюнхен. - 1983; ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955. Зб. документів. - Б.М. - 1955; Kosyuk W. The Third Reich and the Ukrainian Question. Documents. 1934-1944. - London. - 1991 etc.

Реалізації завдань і цілей дисертації сприяло вивчення періодичних органів держдепартаменту - "Департамент оф Стейт бюллеттін" та конгресу - "Конгресний Рекорд". Що стосується останнього, то особлива увага йому була приділена ще й тому, що у ряді випадків це було чи не єдине джерело для одержання офіційної інформації. При цьому мова йде не тільки про безпосереднє обговорення українського питання конгресом США, його палатами, комітетами і комісіями, але й про ставлення до України на рівні місцевих органів влади у США;¹ актуальні наміри урядових кіл Сполучених Штатів щодо неросійських народів СРСР² та конкретно Української РСР.³ З іншого боку, видання конгресу дало можливість дисертантові глибше ознайомитися з методами своєрідного "лобізму", здійснюваного представниками діаспори.⁴

З метою поглибленого аналізу проблеми зовнішньополітичних орієнтацій УНР у контексті протистояння по осі "центральні держави - Антанта і США" вивчалися німецькі, французькі, британські та російські документальні джерела.⁵

1 CR. - 1967. - Nov.17. - P.A5683.

2 U.S. - Soviet Research Studies. Hearing before the Subcommittee on the European affairs of the Committee on foreign relations, U.S.Senate. 97th Congress, 2nd sess. S.2919. Sept.22, 1982. - Wash. - 1982. - P. 4.

3 Resolution calling for the expulsion of Byelorussia and the Ukraine from the U.N.//CR. - 1971. - Nov.9. - P.H10790.

4 The 50th Anniversary of Ukrainian National Revolution//CR. - 1967. - Nov.17. - P.A5683; Captive Nations Week//CR. - 1969. - Aug.1. - P.E6553; Ukrainian Congress Supporta Petitions on Political Prisoners//CR. - 1970. - Vol.116. - Part 34. - P.1379; Independence Anniversary//CR. - 1979. - Vol.125. - Part 29. - P. 721, 826.

5 Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. Von T.Hornykiewicz. Band 1. - Philadelphia. - 1966; Annals de la chambre des députés. Debates parlementaires; Session of Dec.29.1918. Vol. 3. - 1913, etc.

Аналітична робота над проблемою широких ідейних засад американської політики здійснювалась через вивчення праць "батьків-засновників" США¹ та базових законодавчих актів країни.² У контексті хронологічних рамок дисертації та предмету дослідження вивчалися промови, заяви і мемуари президентів США,³ державних діячів інших країн.⁴

Закономірною була увага дисертанта до праць ідеологів і керівників українського національно-визвольного руху /М.Драгоманов, М.Грушевський, В.Винниченко, О.Шульгин, С.Петлюра, А.Марголін, Д.Лонцов, М.Лозинський, О.Шаповал, Ю.Бачинський та ін./.

Критично використані мемуари і спогади американських дипломатів - Р.Лансінга, К.Холла, Дж.Кеннана, Ч.Болена та ін. Це коло джерел важливе передовсім тим, що дає можливість певною мірою заповнити прогалини у документальних матеріалах, а з іншого боку - переосмислити досвід багатоскладної боротьби України за свою державність на основі погляду "зі сторони".

-
- 1 Lincoln, Abraham. Complete Works. Ed. by J.G. Nicolay and J. Hay. - N.Y. - Vol. IX. - 1905; Jefferson, Thomas. In: Messages and Papers of the Presidents. Vol. 1. - N.Y. - 1896; Madison, James. Federalist Papers. Ed. by E.G. Born. Vol. 1. - N.Y. - 1901; Washington, George. A Compilation of the Messages and Papers of the Presidents. Vol. 1. - 1896; Boorstin D.J. The Genius of American Politics. - Chicago-London. 7th impr. - 1966, etc.
 - 2 American Principles and Issues. The National Purpose. Ed. by O. Handlin. - N.Y. - 1961.
 - 3 The Public Papers of Woodrow Wilson. Authorized ed. Vol. 2. War and Peace. - Wash. - 1927; Wilson W. The New Democracy. Presidential Messages, Addresses and other Papers (Ed. by R. Baker and W. Dodd). Vol. 1. - 1970; Public Papers of the Presidents of the United States: Harry S. Truman. - Wash. - 1961-1964, etc.
 - 4 Масарик Т.Г. Мировая революция. Воспоминания. - Прага. - 1927; Він же. Слов'яни по війні. - Прага-Берлін. - 1923; Beneš E. Détruisez L'Autriche Hongrie. - Paris. - 1917; Beneš E. Souvenirs des et de révolution (1914-1918). La lutte pour l'indépendance des peuples. T. 1. - Paris. - 1930.

У дисертації широко використані публікації періодичних видань. Це, передовсім, газети Центральної Ради та видання українських організацій у США - "Україна", "Рада", "Нова Рада", "Свобода", "Народна воля", "Америка", "Українців Куортерлі" та ін., численні американські наукові джерела.

Стан наукової розробки теми. Суспільствознавці в СРСР і за кордоном досягли значних результатів у вивченні політики США щодо СРСР. Однак, за незначними винятками мова йшла, з одного боку, про критику західних оцінок національної політики КІРС, а з іншого - про використання підневільного статусу цих народів для дискредитації СРСР. Неросійським народам, отже, відводилась роль аргумента.

Як слушно пише у передмові до збірника дипломатичних документів професор з Лондона Г.Макдональд, "українські націоналістичні організації ніколи не мали політичної влади чи згуртованості, достатніх для впливу на стратегічні пріоритети західних держав під час критичних війн і у післявоєнні роки".¹

Тим часом, у радянському суспільствознавстві домінувала теза, що метою США було "розчленування радянської Росії".² Такі позиції обумовлювались передовсім існуванням єдиної ідеології, яка не дозволяла вийти за певні рамки. За уважного співставлення фактів, які наводить той же Р.Г.Симоненко, та й деяких його висновків /"Імперіалістична політика Антанти і США щодо України становила частину так званої "російської проблеми"/,³ легко встановити, що Захід, у тому числі США, головну ставку зробив на тих, хто виступав з позицій "єдиної і неделимої".

¹ *Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question. 1938-1951. A Documentary Collection.* L.Y.Luciuk, B.S.Kordan. - Kingston-Vestal.-1987.-Р.ххх.

² Симоненко Р.Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України у 1919 р. /Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція на Україні/. - К. - 1962. - С.54.

³ Там же. - С.5.

Відмовляючись від огульного заперечення зробленого на цій ниві у попередні роки, висловлюємо згоду з рядом базових тез наших вітчизняних попередників.¹ Так, у ширшому аспекті ми згодні з І.С.Хмілем, котрий розглядав політику США крізь призму їх прагнення встановити "гегемонію над світом".²

З точки зору самої постановки питання - світ і Україна, важливе значення мали праці, присвячені діяльності УРСР в ООН, іншим аспектам елементів зовнішньої політики союзної республіки.³

У своїй роботі дисертант опирався на фундаментальні, хоч, зрозуміло, і не позбавлені ідеологізмів, праці колективів вчених-міжнародників.⁴ Вузлові проблеми зовнішньої політики США,

-
- 1 Павлович М. /Волонтер/. Україна як об'єкт міжнародної контрреволюції. Пер. з рукоп. О.Б. За ред. І.Клочко. - Харків. - 1920; Сташевський Д.М. Провал антирадянської політики міжнародного імперіалізму. 1917-1924. - К. - 1957; Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918-1920. - К. - 1964; Супруненко М. Україна в період воєнної інтервенції і громадянської війни. 1918-1920. - К. - 1951; Варварцев М.М. Буржуазно-націоналістична пропаганда на службі антикомунізму. - К. - 1974; Шлепаков А.М. Україна в планах міжнародної реакції напередодні другої світової війни. - К. - 1959.
- 2 Хміль І.С. Антикомунізм у соціально-економічному і політичному житті США. - К. - 1975. - С.20-27.
- 3 Лещенко Л.О. Україна на міжнародній арені: 1945-1949. - К. - 1969.
- 4 История США. - Т.3. 1918-1945.-М. - 1985; Т.4. 1945-1980. - М. - 1987; Современная внешняя политика США. Т. I-2. - М. - 1984; Советско-американские отношения в современном мире. - М. - 1987; Евтух В.Б., Шлепаков А.Н. и др. Национальные меньшинства и иммигранты в современном капиталистическом мире. - К. - 1984; Шлепаков А.Н., Цветков А.Г. и др. США: природа и проявления внутренних противоречий /80-е годы/. - К. - 1989 и др.

внутрішні джерела її формування висвітлюються у монографіях Р.Г.Богданова, Ю.А.Заможкіна, Р.Ф.Іванова, С.О.Караганова, О.В.Потехіна, І.С.Хміля, Г.М.Цветкова, О.Г.Цветкова та ін.

Політологічні аспекти дослідження історичних процесів, використані науковцями Інституту національних відносин і політології АН України,¹ суттєво допомогли авторові у виробленні методу дослідження та формулюванні висновків.

Те ж саме стосується і монографій О.В.Потехіна² та Г.М.Цветкова. Праці останнього,³ базовані на аналізі значного масиву документальних джерел, дали змогу дисертантові проникнути у суперечливий зовнішньополітичний курс США 20-30-х рр. Орієнтуватися у переплетіннях помітного розмаїття американських наукових концепцій стосовно політики Вашингтона у Східній Європі у контексті радянських впливів на цей регіон, що особливо важливо для даного дослідження, дисертантові допомагали праці професора С.Й.Аппатова та співробітників керованої ним кафедри⁴ Одеського університету.

-
- 1 Курас І.Ф. Етнополітологія: запити життя і відповіді вечних//Політика і час. - 1992. - № 3. Савельєв В.Л. Критика буржуазних концепцій політичної системи соціалізму. - К. - 1987; Савельєв В.Л., Нагорна Л.П. Сучасні етнічні процеси в контексті конфліктології//Український історичний журнал. - 1993. - № 5.
 - 2 Див., зокрема: О.А.Малько, А.В.Потехин. Восточноевропейская политика США: цели и средства. - К. - 1984; Потехин А.В. Дипломатия США в Восточной Европе: 1945-1950 гг. -К.- 1991.
 - 3 Цветков Г. Политика США в отношении СССР накануне второй мировой войны. - К. - 1973.
 - 4 Аппатов С.И. США и Европа: общие проблемы американской континентальной политики. - М. - 1979; Он же. Школы и направления американской буржуазной историографии послевоенных международных отношений и внешней политики США //История и историка. - М. - 1980. - С.104-126; Аппатов С.И., Коваль И.Н. Критический анализ американской буржуазной историографии: концепции восточноевропейской политики США. - К. - Одесса. - 1984; Аппатов С.И. Концепция нового политического мышления: достижения, проблемы дальнейшего изучения // Рабочий класс и современный мир. - 1990. - № 1. - С.50-61.

Якщо ж розглядати все це у плані предмету, завдань і цілей даного дослідження, то проблеми зовнішньополітичних орієнтацій українських національних сил на розвинуті країни Заходу, особливо США, та позиції Вашингтона в українському питанні здебільшого ставились в історичних дослідженнях за кордоном. Однією з найоб'єктивніших спроб вважаємо "політичний щоденник" відомого дипломата періоду УНР, її посла у Лондоні А.Марголіна.¹ Це ж стосується і праці американського політолога К.Варваріва.² Його підхід визначається спробою критично оцінити зроблене до нього, зняти "численні звинувачення, нерозуміння і напівправду", накопичені навколо цієї проблеми по обидва боки Атлантики. Спеціальні дослідження узагальнюючого, синтетичного характеру у цій сфері не велися.

Коректними оцінками і багатом фактографічною базою відзначаються праці діячів О.Шульгіна,³ І.Мазепи,⁴ С.Петлюри,⁵ М.Шаповала,⁶ а також П.Христюка, М.Ковалевського, Ю.Артюшенка, М.Лозинського, В.Петріва. Ідеологія зовнішньополітичної діяль-

-
- 1 Margolin, Arnold P. From a Political Diary; Russia, the Ukraine, and America. 1905-1945. - N.Y. - 1946.
 - 2 Warwariw, Constantine. America and the Ukrainian National Cause, 1917-1920. - In: the Ukraine, 1917-1921: A Study in Revolution: T.Hunczak, ed.- Cambridge (Mass.). - 1977. - P. 352.
 - 3 Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин уряду У.Н.Р. на чужині. - Париж. - 1934; L'Ukraine, La Russie et la puissance de l'entente. - Berne. - 1918.
 - 4 Мазепа Ісаак. Україна в огні і бурі революції 1917-1921. У 3-х ч. - Прага. - 1942-1943; Він же. Підстави нашого відродження. Ч.І. Причина нашої бездержавності. - Прометей. - 1946.
 - 5 Петлюра Симон. Статті, листи, документи. - Нью-Йорк. - 1956.
 - 6 Шаповал М. Велика революція і українська визвольна боротьба /Виклади в Америці/. - Прага. - 1927.

ності України у контексті аналізу причин її невдач розглянуте у працях М.Грушевського, В.Винниченка, В.Липинського, Д.Дорошенка. Загальні напрямки зовнішньої політики Директорії УНР деталізовано висвітлені у семитомній праці М.Стахів.¹ Цей же період аналізується у ряді статей М.Прокопа, В.Маркуся, Л.Винара, книгах Л.Шанковського, Б.Галайчука, В.Голубничого, В.Даниловича, В.Лисого, М.Сосновського /вони окреслені у бібліографічному розділі/. Державницький аспект проблеми союзників української справи висвітлюється у статтях С.Бандери і А.Камінського, В.Гришка і Л.Добрянського, Р.Смаль-Стоцького і Р.Рахманного, Я.Білінського та Р.Ільницького, Т.Гунчака та Л.Луцка.

Американським дослідникам належить безумовний пріоритет в аналізі загальних аспектів зовнішньополітичних цілей і дій США. Класичними зразками тут стали праці Г.Де Сантіса,² У.Таубмана,³ У.Лафебера,⁴ Ч.Йоста,⁵ С.Істона,⁶ С.Вамбоу,⁷ Е.Гулі⁸ та багатьох інших. Окремі аспекти цієї проблеми ставилися у спогадах, роздумах і політологічних статтях держсекретарів США, а також у низці праць інших колишніх державних діячів. Прикметна ознака більшості їхніх публікацій – переосмислення практичної політики, учасниками якої вони були. Філософ-

-
- 1 Стахів Матвій. Україна в добу Директорії УНР. Листопад 1918–Листопад 1920. – Скрантон.. – 1962–1966.
 - 2 De Santis, Hugh. The Diplomacy of Silence. The American Foreign Service, the Soviet Union, and the Cold War, 1937–1947. – Chicago–London.–1980.
 - 3 Taubman, William. Stalin's American Policy. From Entente to Détente to Cold War. – N.Y.–London. – 1982.
 - 4 Lefeber W. America, Russia, and the Cold War. – N.Y.–London–Sydney.–1967.
 - 5 Yost Ch. The Conduct and Misconduct of Foreign Affairs. Reflections on U.S. Foreign Policy since World War II. – N.Y. – 1972.
 - 6 Easton S.C. The Rise and Fall of Western Colonialism. A Historical Survey from the Early Nineteenth Century to the Present. – N.Y.–London.–1964.
 - 7 Wambaugh S. Plebiscites since the World War. Vol.1. – Wash. – 1933.
 - 8 Hula E. Nationalism and Internationalism. European and American Perspectives. – Lanham–London. – 1984.

ський підхід цієї групи авторів, на наш погляд, найточніше відобразив Дін Раск. "Конфлікт між комуністами і вільним світом, - писав він, - має присутній характер... Ніяк неможливо звести до спільного знаменника їхні /комуністів/ прокламовані цілі і нашу концепцію справедливого ладу у світі".¹ Звідси, вважаємо, започатковується основоположна причина причетності США до розвалу СРСР.

Апробація наукових праць автора. Окремі положення і висновки дисертації були використані для підготовки доповідей на міжнародних і вітчизняних наукових конференціях, зокрема, на українсько-американському семінарі з питань безпеки /Київ, 1992 р./, проведеному спільно з Ренд корпорейшн. За матеріалами дисертації виголошено наукову доповідь на річних /1992 р./ загальних зборах відділення економіки АН України. Підготовлено ряд матеріалів для апарату Президента і МЗС України /отримали схвальну оцінку міністра і мали практичне застосування/. За темою дисертації підготовлена монографія. Із загальної кількості понад 90 опублікованих наукових праць щонайменше 60 торкаються дисертаційної проблеми.

Структурно дисертація складається зі вступу, п'яти розділів /I. Концептуальні засади політики США щодо національно-визвольних рухів в Європі; 2. Суперечності політики США щодо УНР у контексті позиції зацікавлених європейських держав; 3. Ставлення Сполучених Штатів до дипломатії УНР та української еміграції /1919-1938 рр./; 4. США і українське питання під час другої світової війни та у повоєнні роки; 5. Еволюція політики США в українському питанні у контексті закону про тиждень поневолених націй/, II параграфів, висновків та бібліографії.

Основні положення дисертації.

I. Падіння більшості колоніальних конгломератів у XX ст. - від Австро-Угорської, Оттоманської та Німецької імперій до СРСР і СФРЮ - певною мірою пов'язане з політикою США та їх

¹ Department of State press release, No 83. - Wash. - 1964. - Febr. 25. - P. 6.

союзників. Багато в чому саме від них залежала і стабільність новоутворюваних національних держав.

Принципові підходи та ідеологія Сполучених Штатів у сфері державного самовизначення народів у широкому ідеологічному розумінні базуються на працях засновників США, Декларації Незалежності та Конституції, якими визначено пріоритет федералізму як форми державного устрою. Американці схильні критично ставитися до "руйнівного" сепаратизму, який порушує статус-кво у світі, створює непередбачувані ситуації для Сполучених Штатів, змушує їх приймати рішення з важко прогнозованими наслідками.

Хоча серйозна і принципова конкуренція між різними політичними та ідейними течіями в США не може торкатися принципових положень "батьків-засновників", Сполучені Штати досить часто порушували декларовані і навіть легітимізовані ідеали, коли виникала потреба втручання. Тут закладена подвійна суперечність: між деклараціями і дійсними намірами та можливостями, з одного боку, й притаманними американцям ідеологічним ідеалізмом і політичним прагматизмом, з іншого боку.

Таким чином, рівні відповідності заяв і практичних дій є однією з найскладніших проблем для дослідника зовнішньої політики США щодо сил, які борються за національно-державне самовизначення.

Внутрішня суперечність між ідеями Декларації Незалежності й глибоко вкоріненим прагматизмом американців у практичному аспекті національного визволення вперше знайшла своє конкретне вираження на початку 20-х рр. XIX ст. Мається на увазі бездіяльність американського уряду у зв'язку з повстанням греків проти Оттоманської імперії і т.ін. Дотично пояснюючи такий перебіг подій, Дж.К.Адамс заявляв, що Америка "доброчинно ставиться до свободи і незалежності всіх, але захищає лише свої власні". Порсидвши надію, США, отже, можуть зайняти позицію стороннього, якщо сумніватимуться у виграності для себе остаточного висліді. Наслідки для народів можуть бути болючими. Можливість розвитку подій, за якого Вашингтон подає надію, але не надає допомоги, американські полі-

тологи пояснюють і тим, що численні американські політичні підходи перебувають напівшляху між релігією і політикою.

Втім, історія дає низку підтверджень, коли саме завдяки спробам американців переконати світ у потребі пріоритетного ставлення до захисту прав людини, а також і практичним діям американських політиків, вчених, журналістів вдавалося досягати позитивних зрушень в окремих регіонах. Це трапляється здебільшого тоді, коли американці розуміють, що "їхні власні свободи, власний спосіб життя, власна демократична форма правління, все залежить від цього".

2. Витоки багатьох принципів і політичних акцій Вашингтона щодо України, численних дилем, які тут траплялися, розходжень між деклараціями і політичною практикою, суперечностей у тлумаченнях перебігу подій значною мірою лежать в ідеях В.Вільсона. У найсконцентрованішому вигляді його погляди викладені у програмі мирного врегулювання для Паризької мирної конференції. Вироблялась вона в умовах гострих розходжень у визначенні позиції США в "російському" та "австрійському" питаннях, місця країни у подіях першої світової війни, однією з причин і рушіїв якої були міжетнічні конфлікти. Справедливе полагодження національного питання Вільсон від самого початку вбачав на шляху реалізації "принципів організації своїх Штатів".

Дисертант неохильний до ідеалізації принципових засад програми В.Вільсона у частині, що стосується самовизначення народів, і тим паче наступних кроків до її реалізації. Суттєвішим є інше: це була перша демократична програма у цій сфері, розроблена керівником провідної держави для зовнішнього світу.

Позиція адміністрації В.Вільсона у питанні самовизначення народів Росії хиталась від збереження "єдиної і неділимої" до підтримки ідеї розчленування. Білий дім так і не зумів виробити чітку позицію щодо неросійських "небільшовицьких центрів, передовсім України, Козацького краю й Закарпаття". Американська правляча еліта в цілому поступово схилилася до ідеї надання підтримки білогвардійцям. Врешті ж,

американський уряд підтримав виключно тих національних лідерів, котрі від самого початку виступили проти більшовиків і держав Почв'ірного союзу.

Програма Вільсона ні в чому не суперечить основоположним документам американської демократії, у тому числі й у контексті українського питання. Адже президент розглядав Росію як своєрідну конфедерацію, "поки що", на відміну від американської, не демократичну. Не суперечить вона і традиційним дилемам зовнішньої політики США, оскільки мала основною метою затвердження за Вашингтоном ролі "лідера демократії". Крім того, президентська програма дозволяла американській еліті розраховувати на симпатії новоутворюваних держав, тому що відкидала всякі територіальні завойовання.

Спосередкований позитивний наслідок "14 пунктів" полягає у тому, що світова війна завершилась прийняттям низки домовленостей, за якими повністю або частково вийшли з-під колоніальної опіки численні народи і держави. Хоча базований виключно на власному інтересі підхід держав Антанти і США, прагнення Парижа і Лондона зберегти власні колоніальні володіння і т.п. призвели до того, що комплексного вирішення проблема самовизначення не знайшла.

В українському випадку американська байдужість посилювалась запереченням історичної легітимності права України на державність. Спеціального місця в програмі Вільсона українське питання не знайшло. Головні причини цього такі: президент та його оточення недооцінили можливостей більшовиків та наслідків їх перемоги не лише для народів Російської імперії, а й для світового розвитку загалом; українці асоціювались у президента, й особливо у держсекретаря Р.Лансінга, з росіянами; федералізм був одним з абсолютів Вашингтона тих часів; інформації про Україну у США було обмаль, а тим часом польська та російська пропаганда в Америці зводилася до закидів українцям "прислужництва" Берліну.

3. Центральна Рада своєчасно не виробила стратегічної лінії поведінки на міжнародній арені. Дестабілізації обстановки сприяли хитання українських політиків від ідеї автономії в межах Росії Львова-Керенського до спроб полагодження проблем з більшовиками та союзу з німцями.

З огляду на відому антибільшовицьку й антинімецьку позицію Вашингтона можна стверджувати про непомірно слабку перспективність двох останніх орієнтацій з точки зору наступних надій на допомогу від Антанти і США. США вважали головним утримати Росію у війні, будучи переконаними, що її розчленування буде на руку німцям.

Адміністрація Вільсона не пішла на серйозне співробітництво з УНР ще й тому, що вважала її вкрай слабкою, такою, що не користувалась широкою підтримкою українського народу. Дався взнаки й відомий пріоритет економічних відносин США з цілісною Росією.

Деструктивну роль щодо визнання Сполученими Штатами УНР відіграв держсекретар Р.Лансінг. Він схилився сам і переконував інших діячів Вашингтона у тому, що сама ідея української державності "вигадана" німцями. Тим часом, попри антибільшовизм Вашингтона, підписання Києвом сепаратного миру у Брест-Литовську ніяк не асоціювалось у держдепартаменті з позицією більшовиків. У Вашингтоні практично ніхто не вважав, що Україна свого часу була анексована.

4. Не менш суттєвими чинниками, які призвели до невизнання УНР Сполученими Штатами, стали упущення і прорахунки її лідерів. Передовсім, це переобтяженість вирішенням міжпартійних конфліктів; відставання від розвитку подій в Україні і за її межами; підміна компромісних варіантів розв'язання конфлікту з Росією Львова-Керенського, а потім лєнінсько-більшовицькою, принизливими поступками; недосвідченість зовнішньополітичної інформації; призначення на роботу за кордоном часто недосвідчених і непатріотично настроєних дипломатів; слабкі зв'язки з іншими неросійськими народами колишньої імперії.

й, врешті, головне у контексті даного дослідження – момент втручання США у події на європейському континенті практично проминув повз увагу українських провідників.

5. Що стосується причин провалу орієнтації УНР на держави Антанти, то першочерговими серед них дисертант вважає такі:

- у позиції Парижа і Лондона щоразу брали гору імперські традиції. Як писав автор фундаментальної "Сучасної історії" американський дослідник П.Джонсон, англо-французькі лідери "від самого початку не мали бажання чи намірів вести справу до миру на національних принципах. Якраз навпаки. Обидві /країни/ володіли національними і різномовними заокеанськими імперіями. Британія до того ж мала власну ірредентистську проблему в Ірландії". Французи ж заздалегідь заручились у Петрограда підтримкою ідеї підпорядкування собі Рейнської області в обмін на те, що у Росії будуть розв'язані руки у польському та інших питаннях /угода від 11 березня 1917 р./;

- і тут далися взнаки хитання лідерів УНР від російської і німецької орієнтацій до спроб паралельно мати справи з Антантаю, а також розходження між УНР і ЗУНР, особливо в період заключного етапу Паризької мирної конференції;

- лідерам боротьби за національне самовизначення не вдавалося віднаходити єдино правильні рішення, обрати точні орієнтири, співвіднести стратегію і тактику, розібратися у системі пріоритетів тощо.

6. Намагання Директорії добитися офіційного статусу на Паризькій мирній конференції наштовхнулися на сприйняття Антантаю і Сполученими Штатами УНР як стратегічного союзника і васала Берліну. Проголошення нею нейтралітету в умовах прийняття договорів про зміни статус-кво в Європі зміцнило негативізм Заходу, лідери якого пов'язували це з відсутністю державницького менталітету в українського народу. В Російсько-українському конфлікті американці сприймали Україну як своєрідний аналог реакційного американського Півдня у громадянській

війни у США 1861-1865 рр., відводячи при цьому Росії роль демократичної Півночі.

7. У міжвоєнний період проблеми України піднімаються у США майже виключно у середовищі української еміграції, підкріпленої діями УНР. Перспективи державного самовизначення України емігранти пов'язували з новою війною у Європі. Розчарування наслідками боротьби 1917-1920 рр. поступово пов'язується з "перішучістю" лідерів УНР. Неefективність соціалістичної ідеології діячів Центральної Ради та монархізму гетьманців стимулювала появу інтегрального націоналізму та поновлення орієнтації на Берлін.

Позиція США в українському питанні еволюціонує здебільшого у контексті політичної ситуації навколо Польщі. Разом з тим триваюче протистояння з Радянським Союзом уможливило націоналістичному крилу українських емігрантів у США надання матеріальної та фінансової допомоги оунівським угрупованням у Європі.

8. Інтерес до українських проблем у Вашингтоні наростав у міру наближення другої світової війни. Однак, в цілому, як писав сенатор Р.Рейнольдс у 1935 р., Вашингтон вважав недоцільним "витрачати гроші і час, енергію, життя і кров задля інтересів" інших народів. Політичне керівництво країни не бачило вигод для себе у наданні підтримки українським націоналістам. Офіційні документи американської дипломатії переконують, що обговорення українського питання зобов'язане майже виключно діям емігрантів. Водночас спроби останніх мали обмежений вплив.

У передвоєнних умовах наростало побоювання Вашингтона, що розвал радянської імперії "стимулюватиме війни за територіальне наступництво". Існували побоювання, що Україна у такому випадку, не бажаючи повернутися в "російські обійми", потребуватиме допомоги США, а український народ "розколеться" у ставленні до такої ситуації, внаслідок чого "знову опиниться під німецьким проводом".

Неминучість союзницьких відносин США з Радянським Союзом унеможливила серйозні розрахунки ОУН на Вашингтон. Знову

постала німецька орієнтація - абсурдна і безперспективна, але безальтернативна. Саме тому подальший розвиток позиції США в українському питанні тісно пов'язаний зі ступенем і характером контактів оунівців з Берліном.

9. Нерішучість дій у попередні роки можна пояснити не останнім чином тим, що американські дипломати в європейських державах часто тлумачили події в них як ізольовані від "старовинних берегів Америки".

Прилучаючись до подій у Європі, Вашингтон відновлював певну позицію в українському питанні на основі дипломатичних та розвідувальних матеріалів з СРСР. Вони свідчать: український націоналізм не сприймався як серйозна сила; розвал СРСР розглядався як небажаний з точки зору національної безпеки США.

Разом з тим, як проглядає з таємних документів держдепартаменту, Вашингтон турбувався не тільки фактом співробітництва ОУН-УПА з німцями, а й тим, що така помітна антирадянська сила у майбутньому могла опинитися поза межами впливу США. Подальший розвиток подій підтвердив наміри американців зовні залишатися непричетними до націоналістичного руху в Україні, а методами дипломатії і розвідки здійснювати з ним контакти, які б залишали шанси на перспективу.

Подальший розвиток концептуальних підходів США до національного самовизначення України узалежнювався від ситуації, яка складалася, по-перше, у зв'язку з участю УРСР у створенні ООН та наступним її членством у ній; по-друге, триваючою боротьбою ОУН-УПА.

В остаточному наслідку гору в політиці США щоразу брало прагнення не переступити певної межі у відносинах з СРСР.

10. Після війни Європа і світ знову залишилися розколотими. Східна Європа в цілому стала однією з найгостріших проблем. В міру наростання радянсько-американського протистояння, Україна розглядалася окремо передовсім тоді, коли заходила мова на теми "проникнення" у середовище радянських людей у контексті послаблення впливу на них КПРС. З іншого

боку, давався ознаки принципу "непередришенства", суть якого у невизнанні на державному рівні "самостійності і соборності УНР", а відтак - сумнівів щодо права України на державність. Не підтримавши пропозицію Великобританії встановити дипломатичні зв'язки з УРСР, Вашингтон підтвердив своє небажання сприяти створенню "прецедента визнання" української державності.

Лише в умовах наростання антиколоніальної боротьби у світі, американські аналітики ініціюють розробку резолюції про поневолені нації. Поштовхом послужило й те, що Сполучені Штати не бажали мати вигляд речника імперіалізму, тоді як СРСР у країнах третього світу здобував імідж поборника національного самовизначення. Активній появі українського питання в американській політиці значною мірою сприяло ініційоване Москвою і підтримане Лондоном обговорення проблеми участі УРСР у творенні ООН та членства республіки в ній. Цей факт, втім, неоднозначно інтерпретувався у держдепартаменті, що, як свідчать документи, віддавав перевагу утриманню стабільних зв'язків з СРСР перед діями, спрямованими на його розвал. Підтверджується це і протокольними записами бесід американських українців з керівниками зовнішньополітичного відомства США. У цьому напрямку підготували Вашингтон у своїх записках і пропозиціях американські дипломати в СРСР. Вони переконливо засвідчують: Сполучені Штати діяли в українському питанні переважно пропагандистськими методами ще й тому, що вважали неможливим розчленування СРСР.

II. Насамкінець 50-х рр. поступово починає втрачати своє недоторканість "залізна завіса". Відчуваючи у цьому загрозу для непорушності СРСР, його керівництво посилює антинаціоналістичні виступи, чим, з одного боку, підвищує інтерес української громадськості до національних проблем, а з іншого породжує в американських політиків ідею масштабнішого викривлення ситуації у сфері національних стосунків в СРСР для його послаблення. Практична доцільність підготувала вироблення нових концептуальних підходів. Українське питання при цьому стає одним з центральних у спробах адміністрації

Д. Визенхауера розробити документ, який би поєднував у собі теоретичні постулати з чітким викладенням позиції і цілей США у питаннях самовизначення народів.

Підготовка документу розгорнулася з самого початку 50-х рр., що знаходить відображення у посланнях радянських дипломатів у США до Москви і Києва. Першу практичну спробу здійснив лідер української еміграції у Сполучених Штатах Л. Добрянський у 1957-1958 рр. Заручившись підтримкою конгресмена А. Кретелли, він подав власний проект на обговорення конгресу. Однак, юридична комісія палати представників відкинула його, оскільки її члени вважали, що СРСР складається з "росіян" або "радянських людей".

Новий текст, підготовлений на літо 1959 р., відрізнявся ясною антикомуністичною платформою, адресністю, глобалізмом і чіткою констатацією того, що розвал СРСР мав прислужитися національним інтересам США. Разом з тим, з урахуванням дилем американської політики, він не зобов'язував президента до конкретних дій, окрім щорічного проголошення тижня поневоєних націй по всій Америці.

Майже одностайно затверджений /у липні 1959 р./ обома палатами проект резолюції автоматично став законом про тиждень поневоєних націй. Його статті прагматичні у контексті антикомунізму, але ідеалістичні з точки зору можливості реалізації і зобов'язуючого впливу на виконавську владу. Українське питання в ньому – одне з ключових. Масові заходи, які здійснювалися у США щопля від 1959 до 1990 р., викликали активну реакцію з боку СРСР, підвищуючи враження про їх ефективність. Головне – завдяки цьому вдавалося проривати інформаційну блокаду навколо проблем Української державності.

Із 60-80-ті рр. позначені підвищеним впливом на Вашингтон ідеологізованої масової свідомості американців, що неминуло позначалося на активізації ідеологічної функції державних органів США. Проблема "поневоєних комуністичною системою народів" посідає у її змістовному наповненні одне з провідних місць.

Пріоритет у використанні українського питання безумовно належав конгресові, передовсім тим його членам, що обирались від округів зі значними поселеннями українців. У більшості виступів конгресменів з цього приводу відтворюються тези лідерів організацій української діаспори, котрі включали до своїх програм ідеї сприяння Українській державності.

На рівень прийняття рішень з українського питання конгрес виходив вкрай рідко /прикладом є резолюція, якою проголошувався день Української Хельсінкської групи/. До того ж, численні проекти, які виносились на розгляд, ставили проблеми України у контексті загальної кампанії на захист прав людини.

Що стосується виконавської влади, то, приміром, президенти США обмежувались згадками про Україну, проголошуючи чергові тижні поневолених націй і під час спорадичних зустрічей з виборцями українського походження. Прорив у цьому плані здійснив Р.Рейган, не раз висловлюючись на підтримку української незалежності.

Збагнувши, що Захід повертається до націоналізму як основної альтернативи комунізму, керівництво КПРС для протидії вдавалося переважно до пропагандистських, а не політико-економічних дій, далі зводячи "демократизм" національної політики до "уможливлення виконання народних пісень", але не роблячи послаблень республікам на економічному і політичному зрізах. Закономірний наслідок цього - зростання національної самосвідомості в СРСР.

Відзначаючи особливу роль конгресу, дисертант керувався тим, що Білий дім обумовлював втручання в українське питання "конституційним процесом", а держдепартамент на офіційному рівні взагалі з українського питання дотримувався нейтралітету. Політичне значення мали твердження конгресменів про історичну легітимність права України на незалежність. При цьому робились посилення здебільшого на прецедент УНР. Після радянської агресії в Афганістані конгрес починає розглядати її в одній площині з більшовицькою інтервенцією в Україні 1917-1918 рр.

Але Вашингтон до останніх днів існування СРСР не вірив у можливість колапсу. Більше того, адміністрація Буша здійснювала кроки для надання допомоги Москві.

В цілому ж, концептуально і практично політика США в українському питанні від 60-х рр. до липня 1990 р. проявлялася здебільшого як реакція на радянську політику у світі чи посилення Москвою репресій всередині наддержави.

На основі здійсненого у роботі історико-політологічного аналізу автор прийшов до висновків:

I. Офіційна позиція Сполучених Штатів в українському питанні визначається дилемним характером зовнішньої політики США, зокрема, у контексті появи і становлення нових держав. Він є закономірним наслідком суперечності між державною політикою інтервенціонізму та ізоляціонізму, а також прагматизмом та ідеалізмом у ментальності американців. Оцінюючи всяке можливе порушення статус-кво у світі з точки зору національних інтересів своєї країни і не бажаючи сприяти виникненню непередбачуваних проблем для себе, американці водночас перебували під тиском постійно нав'язуваної їм тези про відданість США ідеям свободи, прав людини та права націй на самовизначення.

Україна у системі зовнішньополітичних пріоритетів США традиційно належала до "зони низького інтересу". Українське питання, якщо розглядати його крізь призму перспектив здобуття і гарантій державності, сприймалось вищими ешелонами влади у Вашингтоні як таке, що, в разі реалізації закладених у ньому цілей, призвело б до небажаних для США похідних, насамперед: політична фрагментація в Росії - СРСР як неминучий наслідок виходу України із складу цього конгломерату; загострення етнопатрістичних проблем та зниження рівня стабільності на європейському континенті загалом, що спонукало б американське втручання та прийняття неоднозначних рішень; потреба уточнення кордонів; загальне порушення статус-кво, що у досліджуваній період теж не могло вирішуватись без участі США; й, врешті, важко передбачувані зміни на міжнародних ринках, націльність вироблення нової економічної стратегії тощо.

Викладаючи свою концепцію, дисертант заперечує традиційну тезу радянської історіографії минулих років, котра полягала у твердженні про те, що Сполучені Штати завжди і без жодних застережень робили ставку на розчленування Радянського Союзу. У даному випадку мало місце механічне зміщення акцентів, тобто перенесення пропагандистських постулатів на політичні наміри уряду США.

2. Конфлікт по лінії Росія-Україна /центр - периферія, тоталітаризм - вільний розвиток/, котрим у минулому супроводжувались спроби становлення Української державності і який двічі у цьому столітті /1918-1920 і 1944-1951 рр./ переростає у громадянську війну, асоціювався у американців з громадянською війною 1861-1865 років на їх власній території. Причому роль демократичної Півночі відводилась Росії, а реакційного Півдня - Україні. Відтак, політика Вашингтона в українському питанні мала звужений характер, була у переважній більшості своїх проявів субрегіональною, тобто складовою загального курсу країни щодо Росії-СРСР. Такий підхід підсилювався, з одного боку, глибокою вірою американців у фєдералістські принципи, розроблені "батьками-засновниками" США і закладені в базові конституційні акти цієї держави, а з іншого - переконаністю американських політиків у відсутності історичних та легітимних підстав для досягнення Україною державності. Додатковий аспект цієї проблеми полягає у тому, що завдяки емігрантам західноукраїнського походження частина державних діячів США час від часу сприймала Україну як новідому складову Східної Європи у політичному розумінні цього визначення. До американських традицій у цьому регіоні відноситься пріоритетність Польщі, історична позиція якої в українському питанні позначена шовінізмом і територіальними претензіями. Вказаними двома суперечливими чинниками негативізм офіційного Вашингтона щодо Української державності підсилювався, а розчленованість України між Росією-СРСР та Польщею здавалась у цьому контексті оптимальним варіантом.

3. Керуючись таким принциповим підходом, США у 1917-1920 рр. переоцінили можливості російських великодержавників. Зробивши односторонню ставку на Денікіна і Колчака, вони не надали більш-менш помітної допомоги УНР; відмовились встановити з нею дипломатичні відносини; зірвали поставки в Україну зброї, амуніції та іншого майна американського інтервенціоністського корпусу на території Франції; фактично зігнорували діяльність дипломатичної місії УНР у США; зайняли сторонню позицію щодо зусиль української дипломатії на Паризькій мирній конференції.

4. Аналіз документів американської дипломатії, у яких висвітлювався перебіг подій в Україні, давалися оцінки різним політичним силам на її території, а також організаційним структурам української еміграції /діаспори/, дав можливість дисертантові зробити такий триєдиний висновок: а/ інтерес держдепартаменту до України проявлявся на серйозному рівні здебільшого у періоди, пов'язані зі світовими війнами та їх наслідками; б/ інформація, яку одержувало зовнішньополітичне відомство США із зазначених питань, часто містила перебільшення масштабів і розмаху "націоналістичного спротиву" в Україні, що, однак, не зменшувало негативізму керівників держдепартаменту стосовно української незалежності, котру вони у вказані два періоди розглядали як "німецький витвір", що не користувався широкою підтримкою українських мас; в/ розглядаючи в окремих випадках проблеми допомоги українським націоналістам чи встановлення дипломатичних зв'язків з УРСР, протестуючи проти порушень прав людини і нації в Україні, демонструючи зовнішній інтерес до неї, держдепартамент робив це переважно з метою закладення бази для створення вигляду американської причетності на випадок становлення Української держави, тим часом вбачаючи єдину альтернативу Радянському Союзу у т.зв. "слов'янській версії" Сполучених Штатів.

5. Конгрес США цілісну чітку позицію в українському питанні так і не виробив, свідченням чого є незатвердження ним більшості з багатьох десятків проєктів подекуди радикальних

резольцій, які вносилися з цього приводу переважно конгресменами від округів зі значними скупченнями українців у 1917-1919 та 50-80-ті рр. Однак, саме завдяки численним обговоренням американськими законодавцями проблеми України, її минуле, сучасний стан і перспективи розвитку у вказані періоди, особливо упродовж останніх 30-35 років перед розпадом СРСР, залишались у порядку денному американської політики. Значною була роль конгресменів в організації і здійсненні суто ідеологічних акцій з використанням українських сюжетів, що дозволяло хоча б на мінімальному рівні утримувати обізнаність американців про сам факт існування "поневоленої України", а з іншого боку - підтримувати у борців за її свободу надії на американську підтримку.

6. Більшість президентів США досліджуваного періоду окремої позиції в українському питанні не мала. Ті з них, що спорадично звертались до нього /В.Вільсон, Ф.Д.Рузвельт, Г.Трумен, Д.Ейзенхауер, Р.Ніксон, Дж.Форд, Дж.Картер і особливо Р.Рейган/, робили це, в основному, у контексті антибільшовизму та американо-радянського протистояння. Український чинник служив їм, як, до речі, і засобам масової інформації США, своєрідним аргументом у протисторстві з СРСР. Вважаємо це досить закономірним, оскільки історія знає не один випадок, коли Вашингтон у критичні моменти кидав напризволяще національні рухи, які потребували обіцяної ним у попередні роки допомоги.

Породжуючи надію у мешканців поневолених і колоніальних держав, американський державний апарат в цілому нерідко штовхав їх до неважених і приречених на провал дій, залишаючи при цьому розвиток ситуації на самоплин.

7. Позиція третьої влади в США, звичайно, безпосередньо українського питання не торкається. Але в широкому розумінні тут слід враховувати, що питання суверенітету над територією Верховний суд Сполучених Штатів розглядає як політичне, а не правове, тим самим виводячи його за рамки своєї компетенції, коли мова йде про іноземні народи, держави і землі. Водночас

у базових актах американського цивільного права допускається боротьба народу за своє самовизначення, якщо і коли вона спрямована проти "тиранії" і т.ін.

8. Здійснена дисертантом спроба на конкретно-історичному матеріалі встановити причини невирішення проблеми союзників /так важливої для сьогоднішня/ Української Народної Республікою уможливила такі основні висновки: вплив США на розвиток подій у Росії був мінімальним; держави Антанти і США розглядали боротьбу неросійських народів Росії за своє самовизначення як марну і безперспективну з точки зору подолання більшовизму, оскільки вона, мовляв, послабляла спільний фронт і вела до його розколу; дієвої сили в українському сепаратизмі Вашингтон не бачав, а тактичні хитання УНР – від російських більшовиків до кайзерівської Німеччини – служили в цьому додатковим аргументом; негативно позначилися відсутність в УНР своєчасно виробленої і чіткої стратегії зовнішньої політики, а також такий важливий чинник, як роз'єднаність українського народу і партійна фракційність, що призводила до підміни дієвих акцій державотворення постійними дискусіями і суперечками; явно запізненими виявилися дипломатичні акції Києва на міжнародній арені, які, до того ж, здійснювалися часто некваліфікованими та непатріотично настроєними особами й супроводжувалися зловживаннями службовим становищем, що дискредитувало Україну в очах зарубіжних політиків; українські лідери того часу взагалі переоцінили значення зовнішньополітичних орієнтацій, зволікаючи тим часом із здійсненням дієвих кроків на ниві внутрішньої політики, соціально-економічних реформ і т.ін.; й, нарешті, нелогічною була позиція Центральної Ради у тому плані, що її керівники тривалий час наполягали всього лише на автономії в рамках демократичної Росії, повернувшись до проблеми суверенітету тоді, коли не зуміли знайти спільну мову з більшовиками Росії.

9. У роки другої світової війни український сепаратизм мав порівняно з періодом УНР вкрай вузьку людську базу /внаслідок, передовсім, викорінення патріотизму у часи колекти-

візації, голодомору та репресій/ майже виключно в регіонах, які у міжвоєнне 20-ліття не входили до складу СРСР. У 1939-1951 рр. українські націоналісти опинилися перед чотирьох-варіантним вибором, жоден з яких не міг привести до успіху: а/ до реальних планів і намірів Гітлера сприяння українській незалежності ніяк не входило; б/ сподіватись на можливість "виторгувати" у Москви поступки Україні в обмін на участь у воєнних діях проти Німеччини було марно із зрозумілих причин, що підтвердилось явно тактичними міркуваннями Сталіна, коли у 1944-45 рр. він допустив певні полегшення у стосунку до неросійських республік і поставив питання про їх входження до ООН; в/ ставка на власні сили, крім інших причин, була приречена й тому, що ідея сепаратизму пов'язувалася у більшості народу України з "прислужництвом українських націоналістів нацистській Німеччині"; г/ під час війни ОУН-УПА не могли претендувати на прихильність американців, бо ті перебували у союзних відносинах з СРСР, але й у повоєнні роки "холодної війни", як свідчать документи зовнішньої політики США, орієнтація на Вашингтон була позбавлена підстав, оскільки збереження, а потім підтримання на певному рівні відносин з Москвою були для нього пріоритетнішими від спроб розколати СРСР на частини, що, до того ж, вважалося нездійсненним.

Таким чином, український націоналізм ніколи не мав достатнього авторитету і тим більше впливу на стратегічні плани Сполучених Штатів. Розрахунки націоналістичних провідників були у цьому напрямку позбавлені практичних підстав політичної значущості. Разом з тим, аналіз переконливо засвідчує, що насамкінець 40-х - початок 50-х рр. припадає переосмислення націоналістами минулих невдалих спроб повернути на свій бік широкі народні маси України. На озброєння активно беруться /поряд з традиційною ідеологією антибільшовизму/ антиімперіалістичні та антиколоніальні гасла. Водночас "ре-аналіз" зовнішньополітичних орієнтацій переконував їх у тому, що США та інші країни Заходу змінять свою позицію в українському питанні лише тоді, коли Україна здобуде незалежність через волевиявлення і зусиллями власного народу.

Ю. Несприйняття американцями історичної легітимності боротьби за українську незалежність, однак, не заперечує опосередкованого впливу Сполучених Штатів на розпад Радянського Союзу і утворення незалежної України. Події початку 90-х рр. не могли бути настільки швидкоплинними, а наслідки - універсальними без багатолітньої американської пропаганди на Українську РСР; активних виступів конгресменів на захист прав неросійських народів СРСР; масових акцій протесту проти "радянської імперії", здійснюваних у США від часів Д.Ейзенхауера й до останніх днів її існування; прийняття закону про тиждень поневолених націй та резолюції про день Української Хельсінкської групи; встановлення днів України в окремих містах Америки; щорічних прокламацій президентів США з наголосом на поневоленні України і необхідності сприяти її визволенню; масштабних кампаній на захист прав людини в СРСР; жорстких заяв Р.Рейгана про те, що Радянський Союз є "імперією зла"; численних санкцій щодо СРСР, які узалежнювалися з антидемократичною національною політикою КІРС. Все це мало цілком певне політико-ідеологічне значення значною мірою завдяки постійному тискові американських українців на законодавців від своїх округів, виступів на слуханнях у конгресі, звернень до адміністрації Білого дому, публікацій в американській пресі, демонстрацій протесту тощо.

II. Пересмислення досвіду американської політики в українському питанні дає підстави стверджувати, що з ряду історичних, геополітичних та економічних причин Сполучені Штати ніколи не розглядали Україну /на відміну, скажімо, від Литви, Латвії та Естонії/ як потенційно незалежну державу. Цим, насамперед, обумовлюється невизначеність їх політики щодо України на початковому етапі формування і стабілізації державності. Водночас, аналіз сповненого суперечностей процесу формування позиції США в українському питанні упродовж 73-х років уможливорює такі оцінки та висновки, актуальні, на погляд дисертанта, у контексті потреб сьогоденної зовнішньої політики України: а/ у відносинах із Сполученими Штатами

вкрай важливо враховувати верховенство стратегічних міркувань над тактичними ходами - хитання, різкі зміни і повороту у політиці новоутворюваних держав /у тому числі УНР/ викликали в минулому настороженість, нігілізм, а подекуди й протидію з боку Вашингтона; б/ з огляду на низький рівень обізнаності урядових кіл і громадськості США про історію і сьогодення України, плани і наміри її керівництва, першочергового значення набуває утворення міжнародної української інформаційної мережі, використання будь-яких можливостей для донесення точки зору українських політиків до широких мас американців; в/ історичний досвід переконує у порівняно вищих можливостях зацікавити Україною американських законодавців, обраних від округів з більшими скупченнями українців /Філадельфія, Чикаго, Нью-Йорк, Детройт, Пітсбург, Клівленд, Джерсі Сіті тощо/; г/ пріоритет національних інтересів США у виробленні офіційної політики щодо нових держав у поєднанні з особливим місцем Росії в американській зовнішньополітичній стратегії обумовлює підвищення ефективності спроб України налагодити партнерські зв'язки із США, якщо стабільними будуть російсько-українські відносини; д/ специфіка географічного розташування України у центрі європейського континенту і водночас її своєрідна роль "проміжної" держави між Сходом і Заходом, накладаючись на глобальний характер інтересів США в цьому регіоні, обумовлюють постійну стратегічну пріоритетність українсько-американських зв'язків для обох сторін.

Окремі положення дисертації відображені в таких публікаціях:

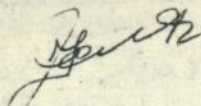
I. Монографії, книги, розділи в колективних працях

1. Українці в США. - В аналітичному довіднику "Українські прогресивні і націоналістичні організації в країнах поселення" /Рук./ - Київ: Товариство "Україна". - 1980. - С.17-231.
2. Український буржуазний націоналізм в психологічній війні американського імперіалізму. - К.: Наукова думка. - 1983. - С.3-137.
3. Українці в зарубіжному світі. - К.: Наукова думка. - 1991. - С.4-25.
4. Від конфронтації до нового мислення. - К.: Радянська школа. - 1989. - С.3-21, 54-72, 128-177.
5. Конфронтация или диалог. Стереотипы антисоветизма в региональной внешней политике США. - К.: Наукова думка. - 1989. - С.305-322.
6. Зберігаючи етнічну самобутність. - Київ: ІНТЕЛ. - 1992. - С.9-16, 32-39, 53-61.
7. Україна визнана - чи визнані українці? /США і Українська державність/. - Київ: Наукова думка. - 10 др.арк./Передано до друку/.

II. Статті

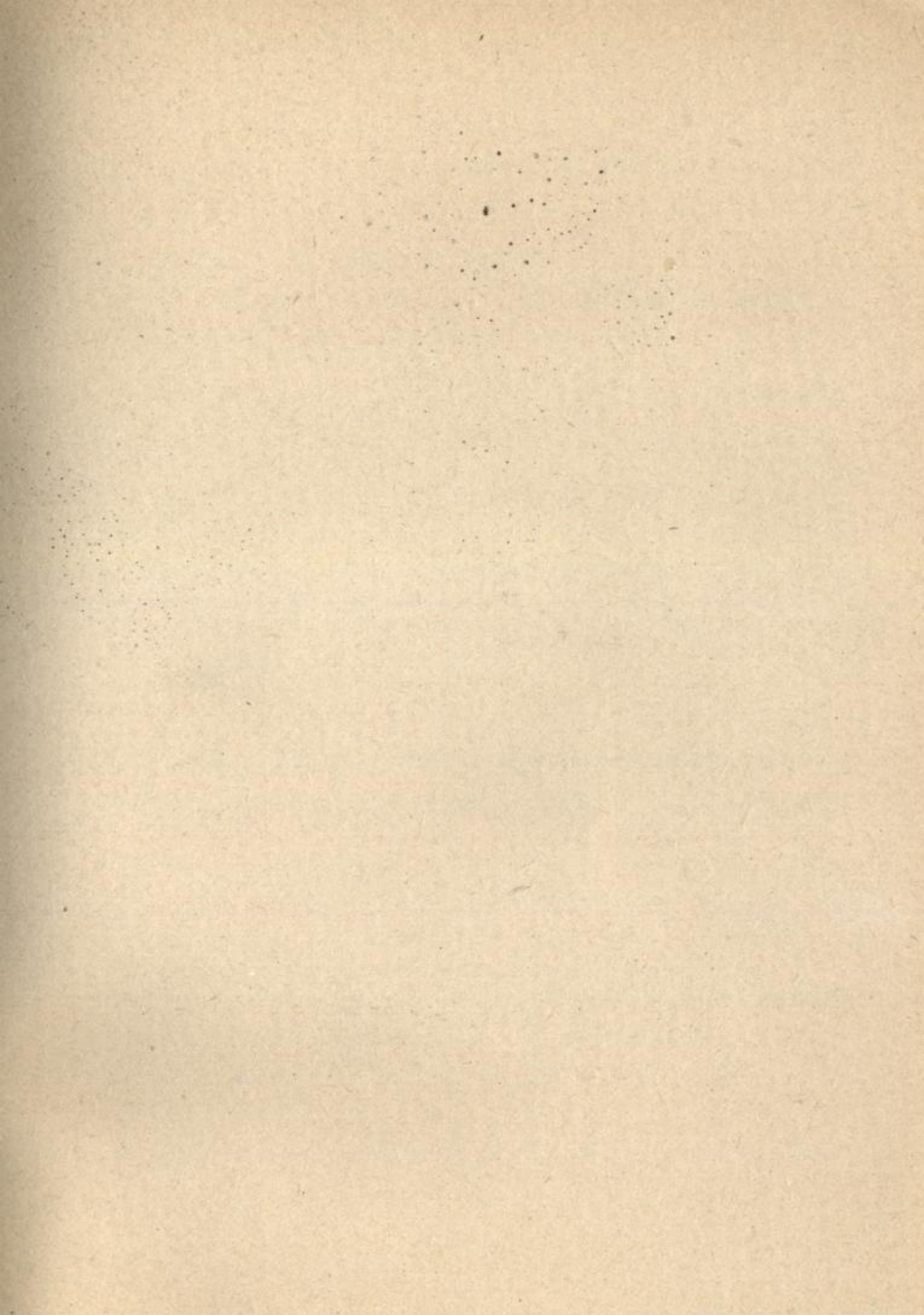
1. Відкритий заново. До характеристики громадсько-політичної діяльності голови Центральної Ради. - К.: Ракурс. - 1990. - 1,25 др.арк. /У співавт. з В.П.Трошинським/.
2. На консервативній хвилі. - У зб. "Місія самогубців" /англ. мовою/. - К.: Дніпро. - 1987. - 2 друк.арк.

3. Від стану конфронтації до світу безпеки. - Зарубежний мир: соціально-політичні та економічні проблеми. - К.: Наукова думка. - 1989. - № 17. - 0,6 друк.арк. /У співавт. з М.С.Гореловим/.
4. Горілки сторінки історії. До подій на Україні 1917 - початку 1918 рр. - Кірейн. - 1990. - № II. - 0,4 др.арк.
5. Михайло Грушевський: "Я промовляю від української демократії". - Людина і світ. - 1991. - № 6. - 1,2 друк.арк. /У співавт. з В.П.Трошинським/.
6. Історія України в зарубіжних дослідженнях і джерелах. - Зарубежний мир: соціально-політичні та економічні проблеми. - 1991. - № 21. - 0,5 др.арк.

Підп. до друку 30.8.93. Формат 60x80/16. Папір офс.
Офс. друк. Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. 1,0. Тираж 100 прим.
Зам. 00. Безкоштовно.

Поліграфічна дільниця Інституту економіки АН України.
252011, Київ 11, вул. Панаса Мирного, 26.

AB 27.848